SAMLAREN

TIDSKRIFT

FÖR

SVENSK LITTERATURHISTORISK

FORSKNING

NY FÖLJD. ÅRGÅNG 34

1953

UPPSALA 1954

SVENSKA LITTERATURSÄLLSKAPET

Detta verk har digitaliserats. Bilderna av den tryckta texten har tolkats maskinellt (OCR-tolkats) för att skapa en sökbar text som ligger osynlig bakom bilden. Den maskinellt tolkade texten kan innehålla fel.

UPPSALA 1954
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI AB
537306

Miscellanea.

En obeaktad dikt av Samuel Columbus.

I Samuel Columbus' produktion finns en hittills obeaktad begravningsdikt från år 1670. Den härrör från det Ihreska Ekebyhov, i vars berömda samlingar även förekom en avskrift av författarens Ordeskötsel. Enligt f. överbibliotekarien dr A. Grape, som katalogiserat Ihreska handskriftssamlingen, tidigare deponerad i Uppsala universitetsbibliotek men numera donerad dit med äganderätt, ingår dikten i en foliovolym med huvudsakligen tryckta nummer, vilken å pärmen bär titeln Riks Cantzelerens bok. De få handskrifterna löstogs och förenades med manuskripten i biblioteket, det återstående, tryckta materialet tillhör Ekebyhov.[1] I Uppsala och Stockholm (Kungl. Biblioteket) finns dikten tillgänglig i fotostatkopia.

Trycket är i folioformat och består av två blad. På titelsidan står dedikationen:

Öfwer
Den Ährebare / Hedersamma och myckit Dygderijka
Hust: HELENA
Bergmann /

Den Ähreborne Wälachtad och Wälförståndige
Mårten Pädersons
Förnähme Bärgs- och HandelsMans wijd
Stoore Kopperbärgit /
Kärälskelige Maka /

Då hon begrofs i Kopperbergs Nya Kyrkia Christina / den
16. Januarij, åhr 1670.

Den andra sidan upptar ett brev till den sörjande änkemannen. På tryckets tredje och fjärde sidor står själva dikten. Texten (s. 2—4) lyder:

Högtährade gode Wän, Wälachtad Mårten Pädersson.

När jag fick förnimma, Eder kärälskelige Makas dödelige frånfälle, kunde jag icke uthan taga någon deel aff Eder stoora sorg, then jagh både aff Eder Breeff, så wäl som elliest aff sielfwe dödsmählet nogsamt kunde afftaga. Hälst, när jag efftertänker hwad för een dygdbegåfwad Maka I mist hafwen, hwilken, dät jag utan någons förringan kan säya, tillika med Helenas namn, bar hennes skönheet, och therhoos uthi troheet och husachtigheet med then forne

[1] Dessa upplysningar har lämnats mig av Grape i brev av den 21/4 1953; om Riks Cantzelerens bok, se Grape, *Ihreska Handskriftssamlingen i Uppsala Universitets Bibliotek*, Ups. 1949, del 2, s. 463.

Penelope stod til at lijkna. Ock har hon så wäl som de, måst sanna Natursens allgemene förwanskeligheet, warandes emillan henne och dem härutinnan ingen annan åtskillnat, än at thesse beprijslige gåfwor hafwa hoos de andre, hwar för sig, män hoos denne tillijka, sedt sin Undergång. Och såsom detta icke är något nytt, eller Under, så skole wij icke heller häraff taga så illa wed oss, wäl wettandes, at tijden i alle tijder hafwer hafft öfwer denne nidrige Werlden at råda, ock hafwer så wäl aff the förträflige Menniskior, som aff de prächtigeste Byggningar, höge Pyramider ock Torn, underbare Konstwärk, Konglige Spijror och klarskijnande Throner, intet mehra lemnat, än en ringa och mörk ihogkommelse i the Mänsklige Tanckar. Ock om wij än williom öfwer sådane härlige Tings förgängelighet oss hierteligen grämma, kommer thet dock sist ther til, at wij måste låta wårt Sårs bahnemann, ock så äfwen wara dess läkiare, thet är, låta tijden som oss bedröfwelsen har fört tilhanda, den så småningom lindra ock mindra. så framt wij icke med oafflåtig Sorg, williom utmatta wåre Kroppar, beswära wårt sinne, förderfwa wåre ögon, förswaga wårt Förnufft; göra oss til wåre egne plågare, ock änteligen sielfwe skynda wår foot i Grafwen Dertil med, hwad är fåfängare, än alt framgeent willia streeta mot nödwändigheten, och sättia sin hog, willia ock Lust til omöjeligheten? huru myckit skaligare är at tåla, det som ingalunda står til at ändra, ock godwilleligen undergifwa sig det man hwarken med Macht eller bön kan undwijka? Ock huru myckit skäligare är at beflijta sig om en hugnelig nöijachtigheet, ock aldrig frånskillielig Sinneroligheet, hwilken i ett dygdigt lefwerne, är utan all twifwel dät högsta goda, som wij här uthi tijden kunnom niuta; ock är en försmak til dät aldrahögsta och fullkomligeste, som wij uthi Ewigheten skole besittia. Thesförinnan låtom Gudz Willia wara wårt nöije, ock hemställom wår Lycka hans gode behag. uthi hwilket jag eder til all rijkelig tröst ock sielfbegärlig wälgång troligst will hafwa befallat, förblifwandes i alla mina Dagar

Eder tienstwilligste

Stockholm den 10. Ianuarii
Åhr 1670

Samuel Columbus

Then unga Modrens trenne effterlemnade

späda Barns Klage- och Tröste-Sång.

Up Klagan Ach och wee, lät tig här hooptals finna,
Och tu wår ögons Brunn, lät Tårar strömlijkt rinna:
Wår Hiertans eenda Tröst, wår fromma Moder kär,
4 Ach ach! wår Moder kär, från oss bortgången är.
Ach at wij wärdelig kunn' hennes frånfall klaga,
Wist skulle Himlen sielff Medynkan med oss draga,
Och du, du swarta Jord som henne gömma skal,
8 Skull witna med een suck wårt swåra sorgefall.
Then om oss war så hull, then oss så troligt skötte,
Then med så liufligt lynn oss alla stunder mötte,
Sitt Sinn har hon ifrån oss wändt, thet klagom wij,
12 Hon har sin ögon lyckt, och wil oss ey meer sij.
Hwij har tu welat oss til werdsens Lius framdraga,
At tu så swåra brått sielff Affsked skulle taga,
Hwij har tu då wårt lius uti titt lijff uptändt,
16 När som titt egit war så när til ändes brändt.
Ut med mångt fagert trä skal man wäl åhrlig finna,
Mång härlig telning ung aff Jorden liufft uprinna,
Ther doch thet samma Trät ey mindre stadigt står,

20 Thes Root är stark, thes Löf doch grönskas åhr från åhr.
Är Mänskian meer än Trä, är Siälen meer än Jorden,
Hwij är doch hennes tijd så kort i Werlden worden?
Hon knafft uprunnen står, förn hon är fallen nijd,
24 Strax hon har påbegynt, då sluter hon sin tijd.
Ach at wår Moder kär wår Sorgewijsa sannar!
Ach at nu hennes gång i stilla grafwen stannar!
Thet är för oss ett slag, ett slag som Hiertat taar,
28 Ett sår som swijder hårt, och blifwer länge qwar.
Emädan då wår Sool nu syns til hwijla lända,
Ock wår ljuss-klara Dag i mörka Natt sig wända,
Ty låtom Sorgesång blij wårt förhafwande,
32 Ock klagom Gud thet fall han oss har låtit skee.
Wår röst är oss worden hees, wår ögon blefne röde,
Wår Kinder swulna upp, oss Tårar öfwerflöde,
Wår Kråpp är trött ock matt, wårt Mod oss lemnar här,
36 Alt för wår stora Sorg; doch alt förgäfwes är.
Ach at wij kunde tig med all wår gråt upwäckia,
Ach at tu för wår skull tig will een gång upräckia,
Ach Moder sofwer tu, wil tu ey meer upstå,
40 Ach Moder see doch upp, känn oss tin Barn så små.
Ney ney! alt fåfängt är, titt öra wil ey höra,
Tin Munn är stumm, tin Kropp wil sig ey meera röra,
Så far då wäl, far wäl du hiertans Moder kär,
44 Oss arme! alt wårt Hopp til intet blifwit är.
Tu högste HERRE GUD för tig wij oss framwijsa,
I barnslig tilförsicht til sorgen sökia lijsa,
Om Moders-Hiertat än (har tu sielff sagdt oss til)
48 Sitt Barn kan öfwergiee, JAG thet ey göra will.
Tin Sons oskyldigheet är ett osmittat Kläde,
In för tin Nåde-Thron wij theruthi framträde,
Ock wäntom theruppå, titt Faderhiertelag
52 Wil effter Sorgsens Natt oss tee een frögdedag.
Wår kära Moder oss med tijdig omsorg skötte
Oss ledd' i Hand, at wij ey föll' och illa stötte:
Tu håller om oss wård, uti wår Wandring all
56 Allwijse Gud, titt Ord oss alltijd leda skal.
Wår Moder ey förgaat wårt barnslig' okynn' aga
Och strax med Såcker oss från gråt til glädie draga;
Wår synda-skräm tin Lag, wår undflycht blijr wår Troo,
60 Tin liufwe Nådes Ord wår enda Siäle-Roo.
Så lefwom wij fullsäll' aff ett Sinn-roligt Nöye,
Thes wij i Himmels Högd titt helga Namn uphöye:
Thet ey utaff oss sielfw', ey aff wårt egit Råd,
64 Thet är o fromme Gud, thet är alt tina Nåd.
Emädan då wår Sool snart wil til upgångs lända
Ock wår kolswarta Natt i liusan Dag sig wända,
Ty låtom tröste-Sång blij wårt förhafwande:
68 Alt är thet gott och wäl hwad Gud oss låter skee.

Ragnar Ekholm har i sin Columbusavhandling[2] påpekat hur skaldens bekantskapskrets förändrade karaktär under olika perioder av hans liv. När han, troligen

[2] *Samuel Columbus. Bidrag till kännedomen om hans levnad och författarskap*, 1924, s. 26, 29 f.

vid årsskiftet 1670—71, blev guvernör för bröderna Reenstierna (söner till den kände köpmannen och bruksägaren Momma-Reenstierna) kom han in i en i viss mån ny social miljö: den nya handels- och industriadeln. Förändringarna i umgängeskretsen avspeglar sig, säger Ekholm vidare, i tillfällesdikternas adresser: sålunda uppvaktar han under studieåren och de närmast följande huvudsakligen akademiker och ämbetsmän, efter 1670 utgörs adressaterna mest av borgare och köpmän. På denna punkt stöder alltså vårt fynd Ekholms uppfattning. Sak samma gäller den vänskapliga karaktären i det inledande brevet. Ekholm framhåller nämligen också att Columbus till skillnad från flertalet tillfällesdiktare genomgående stod i personliga relationer till sina adressater. Vi bör även beakta, att Columbus och Mårten Pädersson var från samma landskap.

Förutom de fakta som vi får genom brevet är de bevarade uppgifterna om bergsmannen Mårten Pädersson och hans hustru ganska torftiga.

Om Helena Bergmann saknas uppgifter helt. Upplysningarna rörande Mårten Pädersson är följande:

Av protokoll hållna vid Stora Kopparbergs gruvrätt 1679 framgår, att han var son till bergmästaren i Västerbergslagen Peder Jönsson, vilken ägde bergfrälsehemmanen Munkbo, Marnäs och Huggarebo i Norrbärke socken samt Danskebo i Söderbärke socken. Samma källa upplyser att Mårten Pädersson då var död. Han efterlämnade änka och barn samt barn i ett tidigare äktenskap. Hustru i första äktenskapet kan sålunda ha varit Helena Bergmann.[3]

I en avskrift av en förteckning på innehavare av fjärdeparter i gruvan 1660, upprättad av framlidne postmästaren Helmer Lagergren, står följande: Mårten Pedersson, bergsman i Gruvriset innehade 1660 en fjp. i tredje paret. I Falu stads borgarematrikel 1642—1850 finns namnet: Mårten Pedersson, burskap i Falun 18/11 1662. Handelsman.[4]

*

I begravningsdikten över Helena Bergmann finns några punkter som är värda en närmare kommentar.

Det inledande brevet, till arten en tröstskrift, ger oss ett av grunddragen i Columbus' tankevärld: en stoiskt färgad världsbild och livsåskådning. Men förgängelsemeditationen i brevet upptar också flera manérbundna stilgrepp såsom liknelser med berömda gestalter ur antik mytologisk historia och lovprisningar av den avlidnas skönhet och dygd.[5] Också ruinmotivet — även det en typisk företeelse i 1600-talsdiktningen — skymtar.[6]

Sida vid sida med denna stoicism finner vi i skaldens livsåskådning också ett annat grunddrag, en bibelkristen, närmast nytestamentlig förankring. Dikten, »Then unga Modrens trenne effterlemnade...», är ett exempel på detta. Dess förra del, klagosången, har med sin anknytning till Job en gammaltestamentlig karaktär, dess senare del däremot mynnar ut i en undergiven förtröstan på Guds nåd: gammaltestamentlig klagan och nytestamentlig förtröstan utgör polerna i den inte bara i stort utan också i många detaljer antitetiskt byggda dikten (obs. i anslutning härtill de parallellställda verserna 29—32 och 65—68).

En analys av 1660-talets begravningsdikter på svenska visar att en dialogisk,

---

[3] Enligt brev av den 4/2 1953 från arkivförest. Liljeroth, Stora Kopparbergs Bergslags AB:s bibliotek.

[4] Enligt brev av den 2/2 1953 från centralbibl.ass. Greta Ohlin, Falu stadsbibl. — Förfrågningar hos Landsarkivet, Uppsala, Pastorsämbetet i Falun, Falu stads arkiv samt genomgång av matriklar för *Västmanlands-Dala nations album 1639—(1683)*, utg. av Helmer Lagergren och Helge Berthelson, Ups. 1931, har inte lämnat något material.

[5] Se Gunnar Castrén, *Stormaktstidens diktning*, Hfors 1907, s. 146 f.

[6] Se Carl Fehrman, *Diktaren och döden*, 1952, s. 350 ff.

dramatisk gestaltning var vanlig.[7] Skaldens uppgift var ju att klaga med de efterlevande eller att trösta dem eller att som i vårt fall samtidigt klaga och trösta. Det verkar naturligt om samtalsformen här erbjöd en nära till hands liggande lösning. Men en genomgång av materialet visar också hur ofta detta formgrepp fick prägel av bara en yttre apparatur, inte sällan utfört med påträngande realism.

Det förefaller rimligt att en skald med ett så lyriskt temperament som Columbus skulle avstå inte bara från en dramatisk utformning utan också från en fränare realism — även om realistiska inslag ju inte saknas i Helena Bergmanndikten. I stället sammanför Columbus klagan och tröst i en monologisk dikt, där det centrala inte blir ett dramatiskt motsatsspel utan en fortlöpande psykologisk utveckling, trovärdig genom sitt måttfulla, fint naiva bildspråk och genom sina enkla medel.

I den diktgenre som vi här sysslar med var givetvis bibeln en av de främsta inspirationskällorna, i synnerhet då GT:s profeter och psalmister. Med kännedom om de poetiska uttrycksmedel som är utmärkande för dem[8] förefaller det också naturligt att man kom att överta och utveckla det bibliska bildspråket, här förgängelsemetaforerna. Liknelsen mellan människan och trädet, som i dikten över Helena Bergmann står med starkt poetiskt egenvärde, företer sålunda likheter med Jobs bok (kap. 14: 7).

Hos Columbus heter det:

Ut med mångt fagert trä skal man wäl åhrlig finna,
Mång härlig telning ung aff Jorden liufft uprinna,
  Ther doch thet samma Trät ey mindre stadigt står,
  Thes Root är stark, thes Löf doch grönskas åhr från åhr.
Är Människian meer än Trä, är Siälen meer än Jorden,
Hwij är doch hennes tijd så kort i Werlden worden?

Och hos Job i 1618 års översättning:

> Itt trää haffuer hopp, om thet än är affhugget, at thet skal åter förwandla sigh, och thes teelningar wenda icke igen. Ändoch thes root föråldras i iordenne, och stubben döör i mullene: Så grönskas han doch åter aff watnzens lucht, och wexer lijka som han plantat wore. Men hwar är een menniska tå hon dödh, förgången och borto är?[9]

Hos Columbus är den avslutande frågan retorisk. När han här lämnar Job fullföljer han sin liknelse med de i starka antiteser byggda verserna:

Hon knafft uprunnen står, förn hon är fallen nijd,
Strax hon har påbegynt, då sluter hon sin tijd.

vilka verser i hög grad för tanken till Odae Sveticae. Jobs fråga är däremot ej retorisk. Svaret följer omedelbart:

> Såsom itt watn löper uthur en siöö, och såsom en beck uthlöper och förtorkas: Så är een menniskia tå hon leggs nedh, och warder intet upståndandes, och warder intet upwaknande, så lenge himmelen warar, och warder icke opweckt aff sinom sömpn.

Columbus använde sålunda blott en bild som utbruten ur sitt sammanhang täckte hans poetiska intention. Han hade ingen anledning att fullfölja Jobs lik-

---

[7] Min undersökning grundar sig på KB:s samlingar av personverser i folio och kvarto. Se också Fehrman, *a. a.*, s. 315 ff.

[8] Se Fehrman, *a. a.*, s. 42 ff.

[9] Betydelsen av w e n d a i g e n i första meningen är u p p h ö r a. I en Lutherbibel från år 1647 står också: »Und seine Schösslinge hören nicht auff.»

nelse, vars fortsättning också stod i skarp motsättning till hans egen evangeliska tro om människans uppståndelse.

Ännu en anknytningspunkt kan vara värd att notera. I antik poesi möter vi bilder där naturens och människans liv kontrasteras. Swartling har påpekat ett sådant inflytande från Catullus på Stiernhielms Hercules[10], nämligen i dessa rader:

Solen bärgas och hvar dag vanskar hon liuset i mörker,
Men kommer up och mörnar igen hvar morgon å skiftes,
Menniskio-lijf icke så: när thet en gång skrijder under,
Kommer et aldrig igen, men blir i thet eviga mörka.

Helt naturligt är att Columbus var förtrogen med dessa rader, väl också med deras antika förebild.

Dikten över Helena Bergmann står inte helt isolerad i Samuel Columbus' produktion. Det förefaller sålunda som om han delvis utnyttjat stoffet för »Tröste-Sång», nr 5 i Odae Sveticae, där den psykologiska processen och dess gestaltning är likartad. Vissa verbala detaljer bestyrker antagandet. För en närmare jämförelse hänvisar jag till Ekholms analys av dikten.[11] Som Ekholm påpekat finns ett märkbart Lucidorinflytande i »Tröste-Sång». Givetvis är det en fråga som också bör beaktas vad gäller Helena Bergmanndikten.

Britta Wallner.

En utgivares ansvar.

Simon Bengtssons förklaringar i *Samlaren* 1952 av de många och graverande fel i *Falstaff Fakirs Bästa* del I, vilka han därigenom erkänt, blottar så mycken förvirring, att några principiella anmärkningar med räckvidd även utöver föreliggande fall är mer än motiverade.

1) Den som åtager sig att ge ut annans posthuma manuskript i tryck bör naturligtvis lägga ner sådan omsorg på utgivningen, att han inte skämmer författarens stil. I all synnerhet gäller detta en ordkonstnär som Axel Wallengren. Nödig omsorg har icke nedlagts på första upplagan av FFB, del I, och det hade varit utgivarens och förlagets skyldighet att, när detta upptäckts, på något sätt kompensera läsarna, vilka icke fått full valuta. I detta sammanhang är ett privat urskuldningsbrev från förlaget till utgivaren av inget intresse.

2) Alla dessa läsare av FFB har icke på något annat sätt än genom mina påpekanden i *Samlaren* 1950 kunnat få en uppfattning om de viktigaste rätta läsarterna. Den stora allmänheten vet fortfarande inte, att några rättelser vidtagits i andra upplagan, och en forskare har knappast anledning att föredraga denna framför första, ty *andra upplagan har icke på något sätt betecknats såsom korrigerad,* genomsedd eller eljes skiljaktig från första. Efter vad jag konstaterat (6/7 1953), säljs fortfarande båda upplagorna jämsides utan uppgift om någon skiljaktighet dem emellan.

3) *Fortfarande är emellertid nära hälften* av de viktigaste fel, jag påpekat (en mängd smärre skiljaktigheter oräknade), *icke rättade i andra upplagan!* Av Simon Bengtssons försvar får man den uppfattning, att allt är väl beställt i denna, men så är icke fallet. Den intresserade hänvisar jag till *Samlaren* 1950 för jämförelse med andra upplagan. Utgivaren kan inte skylla på förlagets arkredovisning i kor-

[10] Se Birger Swartling, *Georg Stiernhielm. Hans lif och verksamhet,* 1909, s. 96; även Hjalmar Lindroth, *Stiernhielms Hercules. En diktmonografi,* 1913, s. 50.

[11] Se Ekholm, *a. a.,* s. 78 ff.